

Юлія Калашник

Лінгвокультурна константа *батько* та особливості її образно-семантичної реалізації в художніх світах сучасної української поезії

У статті розглянуто семантику однойменного етносимволу, що становить основу словообразу *батько* в сучасних поетичних контекстах різних авторів. Зосереджено увагу на аналізі конкретних стилістичних засобів і прийомів відтворення визначальних рис батька передусім як рідної, близької серцю людини, переданню його ролі в суспільстві та в житті своєї родини, зокрема дітей. Простежено тенденцію до реалізації глибинної семантики: словесний образ *батько* виступає символом життя, його нескінченності.

Ключові слова: лінгвокультурна константа, етнознак, словообраз, символ, контекст.

У сучасній українській літературі чимало поетичних творів присвячено батькові. Але словообраз *батько* як лінгвокультурна константа та засоби його репрезентації в поетичному дискурсі не були об'єктом спеціального системного дослідження. Мета нашої статті – установити особливості художньої реалізації цього словесного образу. Матеріалом послужили понад 50 поезій про батька, розміщені в збірках різних авторів переважно другої половини ХХ століття. Дібрані нами поезії змальовують колоритний і глибоко ліричний образ батька – людини, яка відіграє надзвичайно важливу роль у житті родини.

Етносимвол *батько* є однією з констант української національної культури. Лексема *батько* як етнокультурний знак має таку семантику: чоловік стосовно своїх дітей, здавна вважався головою роду і, як старший у родині, виконував усі необхідні обряди, пов'язані з родинним вогнищем (на Різдво, весілля тощо); він господар, порадник у сім'ї, мудрий вихователь дітей [2:29–30]. Ці значення зафіксовані в різноманітних фольклорних контекстах.

До речі, культ єдиного чоловічого божества – Рода, що виник приблизно в II тис. до н.е., панував досить довго і продовжував існувати в Київській Русі. Він уважався творцем Всесвіту, богом Життя, Долі, володарем Вирію, батьком Білобога і Чорнобога, опікуном Дерева життя і мав здатність перетворюватися в сокола. Земля-Мати в міфології уявлялася дружиною Рода, якій він надавав життєдайності. З плином часу Род (Рід) став покровителем сім'ї, родини [1:423–424].

Батьки в народній свідомості виступають єдиним цілим як подружня пара, основа родини. Це знайшло відбиття в поєднаннях *бать-*

ко-мати (батько й мати), отець-мати, отець-ненька, які репрезентують семантичне поле батьки.

Українці з давніх часів пошановували і матір, яка мала здебільшого рівноправне з чоловіком становище.

Дитинство кожної людини тісно пов'язане з усією родиною, де кожен виконує свою важливу роль. Цей мотив знаходить відбиття в поезії С. Зінчука «Дитинству не мало ніби ласки...»: *Мав я хлібець од татуся. / Ласки вділяла матуся. / Казку бабуся відкрила, / А мрія давала крила. / Радісну мав турботу: / Батька зустріти з роботи / Я вилітав за браму... / Батька війна забрала / С. Зінчук*. Зменшено-пестливі суфікси (хлібець, татусь, матуся) вносять експресію і дають змогу передати ніжні дитячі спогади про свою родину.

В. Крищенко в руслі фольклорної традиції створює метафоричний образ, в якому батьки постають рівнозначними в житті дитини: *Батько і мати, два сонця гарячих, / Що нам дарують надію й тепло / В. Крищенко «Батько і мати»*. Автор у своєрідній прикладковій структурі *два сонця гарячих* уживає символ *сонце* як життєдайне начало. Саме ця конотативна семантика уможлиблює поєднання цієї лексики з числівником *два* для того, щоб утілити художній задум.

Поетичні звертання до батька супроводжуються різноманітними епітетами. Автори намагаються передати його основні риси і власне сприйняття особистості батька. Зокрема, означення підкреслюють його працьовитість, відданість своїй справі, наприклад: *Привіт тобі, чесний сільський чоботарю, / Мій батьку далекий, старий кожум'яко!; Мій батьку, мій трударю, хто ж то гукає? / А. Малишко «Моему батькові»*.

У художніх означеннях також знаходить відбиття минуле батька, пов'язане з воєнними лихоліттями: *Мій Батьку, воїне многотраждальний, / Мабуть, в кошмарах тих я зрю тебе, / Твій шлях воєнний – скорбний і печальний / С. Ткаченко «Батькові»*.

Безумовно, епітети, у тому числі й метафоричні, з позитивною оцінкою семантикою локалізуються навколо визначальних рис вдачі батька, які закарбувалися в пам'яті родини, як-от: *Ми від тебе усмішку привітну Досі з матір'ю сивою ждем / В. Бурхан «Батькові»*; *вже ніколи не поглянеш ні осудом, ні зором доброти / В. Калашник «Я кожному з тобою розмовляю...»*; *А ти з садка назустріч тихо вийшов – Весь у задумі й мудрості життя / В. Калашник «Прощання»*; *І батькову душу змалою, глибоку і ніжну / Л. Мироненко «Назва»*; *Вже й натруджений голос полинув світами / Л. Ліберда «Спадок»*.

Епітет *барвінкова* (душа) використовується В. Геєм як синонімічний до означення українська: *Таки отут, на рідному горбочку, / Душа його барвінкова цвіте / В. Гей «Батькові»*.

Художніми означеннями замальовується зовнішність батька, передусім ті риси, які підкреслюють його хліборобську працелюбність: *Хліборобсько-слов'янське, вічне / У обличчі його прижилось: / Житнє поле, і поле пшеничне, / І дитинства ріка – тиха Рось / В. Загороднюк «Батькове обличчя»*; *Я ж ішов і полю по секрету / Повідав, що гордісно мені. / А на плечах ніс, як еполети, / Батькові дві чорні п'ятірни / В. Бровченко «Зустріч з батьком»*; *Трактору татові руки болять, / мідні, веселі од літепла руки / В. Затулівітер «Трактору татові руки болять...»* /

А. Малишко, зокрема, акцентує увагу на тих рисах вдачі, які він успадкував від батька: *А ми ж із тобою похожі на вдачу / І щирі занадто. І дуже запрості / А. Малишко «Моему батькові»* /

Індивідуально-авторський словесний образ створює В. Затулівітер, об'єднуючи епітети порівняльним зворотом: *...парує лан – наляються, значить, зерна важкі й тужаві, наче ваш кулак, такий ще молодий, ще молодецький...* / «Вставайте, батьку...» /

Таким чином автор робить означення спільним і для об'єкта, і для суб'єкта порівняння, зближуючи їх максимально. Коренеслівна тавтологія (*молодий, молодецький*) посилює названу ознаку.

Як правило, дорослі діти більше починають цінувати своїх батьків, тому епітети здебільшого відбивають немолодий вік батька, наприклад: *Батьку мій, змарнілий і похилий, / Знов усе ладен віддати мені? / М. Фененко «Батьку мій...»* /

Поети змальовують мужність і силу батька, наділяючи означеннями лексеми *руки* і *плечі*:

Востаннє ти дихнув мені січнево,
І з гуркотом, аж стало гаряче,
На плечі мені впало сиве небо
З твоїх високих і крутих плечей... / Л. Драч «Над могилою батька» /

У наведеному контексті батько постає атлантом, який на своїх плечах тримав небо, а з його смертю ця місія дістається синові у спадок. Розгорнутий метафоричний портрет створює І. Драч у «Баладі про батька».

Епітети *єдиний, неповторний, незабутній*, якими наділено словообраз *батько* надають йому експресії, оскільки містять найвищу оцінку. Їх можна розглядати як контекстуальні синоніми до означення *рідний*:

Подивився на нас винувати
І пригладив свою сивину
Незабутній наш таточко, тато...
І назавжди пішов у весну / Л. Калениченко «Батькові» /

Мільйони їх, таких непоказних батьків,
Що не сягли чеснот і слави вояків.

Мені ж – єдиний він і неповторний він
На всі мої літа, на вічний лет віків / Л. Горлач «Батьків сад»/.

В останньому контексті автор подає оцінку людських якостей батька, незалежно від його суспільних чи громадських заслуг.

Означення *батьків* функціонує в досить численних сполуках: *батькові медалі, батьків двір* /В. Затулівітер/, *батьків сад* /Л. Горлач/, *батьків «Як»* /В. Бурбела/, *недокошена батькова лука* /В. Гей/, *батьківське плече* /В. Крищенко/, *батьків голос, батькові роки* /Л. Горлач/ та ін.

Значно рідше використовується епітет *татів* (*татові*), зокрема до означуваних *голос, очі, руки* /Л. Малкович «Риба, яка проти річки протяжно пливе...»/, оскільки ці словесні образи пов'язані із змалюванням спогадів про дитинство.

Створені авторами метафори відтворюють образ батька як захисника рідної землі. Зокрема, у поезії І. Горбатого простежується зв'язок із народнопоетичною символікою: битва – жнива, оранка (польові роботи): *На твоїй шинелі вся Європа / Поставила автографи, / Писала вона чорноземом – / Густим, як віків луна* /Л. Горбатий «Батько»/.

Індивідуально-авторські метафори передають те, що війна не зробила батька байдужим і жорстоким, а навпаки, пробудила спрагу до мирної, хліборобської праці в ім'я життя:

І мабуть тому,
Повернувшись з війни,
Ти не пахнув босм,
А приніс із собою
Запах достиглої ниви
І спрагу хліборобського ремесла /Л. Горбатий «Батько»/.

Ратні й трудові будні випали на долю багатьох батьків, яким присвячено поезії. Це, безумовно, знайшло відбиття у словообrazах, у яких поєднуються поняття *трудоуник* і *солдат*:

Усе життя *трудоуся рядовим...*
Солдатом обійшов весь білий світ,
Завоював нам свято Перемоги /Л. Калениченко «Батькові»/.

Потужною експресією наділені контексти, в яких утілюється мотив утрати батька. Створені словообrazи передають відчуття, які охоплюють близьких, зокрема дітей, у цій трагічній ситуації. Наприклад:

Мій голос: –Тату,бачиш, там зима...
– Я чую, сину, як полин іскриться...
Немає тата. Сніг як страшно сниться,
Немає тата, мов мене нема / В. Гагтар «А тато ще не раз озветься в сні...»/.

Порівняння з однаковим предикатом *немає* в суб'єкті та об'єкті до поширювачів *тата* і *мене* створює їх своєрідне отоотожнення і передає се-

мантику: батько – це життя дитини, без нього вона втрачає відчуття себе. В. Гаптар для відбиття душевного холоду у зв'язку з тяжкою втратою використовує традиційні символи: *сніг, зима* – смерть і *полин* – гіркота.

Міфологічні словообрази *сніг, місяць, морози*, що символізують замирання життя, вживає і Л. Горлач у поезії «Два роки по батькові»:

Ніби знов повторяться: сніг під ногами, і місяць,
І тріщання свічок при журі воскового чола...
Всі морози планети у мене остудю мітять,
І про цвіт не зумить ані жодна у світі бджола /Л. Горлач/.

Поетові вдається передати відчуття віковичного холоду, яке запанувало в душі сина, що втратив батька.

У зв'язку з аналізованим мотивом В. Калашник у поезії «Прощання» створює метафоричний контекст, який тонко передає почуття автора:

О як спинити горя круговерть?!
Світ зупинивсь і став суцільним болем,
Лиш чулося: це праведника смерть.
Мовчать уста і їх не розімкнути.

Червневий племін холодом пройма /В. Калашник «Прощання»/.

Витоки образності народних голосінь, яким притаманні своєрідні питальні речення, у змісті яких криється символічний зв'язок *життя – шлях, дорога* простежуються в диптиху І. Калениченка «Батькові»:

Та куди ж ви зібралися, тату?!
Нам так гарно під вашим крилом...
Враз об лихо спіткнулася мати –
Похитнулось, здалося, село /І. Калениченко/.

Метафоричний образ *так гарно під вашим крилом* змальовує батька як захисника родини, годувальника, джерело затишку, добробуту, душевного тепла, впевненості в завтрашньому дні. Подальша розгорнута метафора передає горе всієї родини.

У поезії Л. Горлача «Батьків сад» лексема *сад* символізує життя, в якому пригасили світло, барви й запахи, в якому син зі смертю батька відчуває певну безпорадність:

Я сорок розміняв, а батько – смерть з життям.
Розверзся світ мені гулким невороттям.
Живий зв'язок порвався. Я в батьків сад іду
І чуюсь там малим безпомічним дитям /Л. Горлач/.

Щоб передати очікування дочкою батька з фронту, Г. Чубач створює низку синонімічних метафор: *Пливе печаль... / Пливе журба моя тутешня. / Пливе за батьком вічний жаль / Крізь білий світ / У дні прийдешні* /Г. Чубач «На батьковім порозі»/.

Незважаючи на трагізм, пов'язаний із відходом батька, аналізовані поезії мають життєствердне начало. Словообраз *батько* нерідко асоціюється із весною, пробудженням життя і функціонує у відповідних контекстах. Наприклад:

Хай сонце веснам радісно сурмить
(Хоч, рідний, дві весни тебе немає) –
То ти проходиш по землі розм'ясм /В. Калашник «Я кожному мить з тобою розмовляю...»/.

Для поезій, присвячених пам'яті батька, характерними є діалоги, які ведуть із ним його діти. Ці діалоги передають потребу в спілкуванні з батьком як мудрим порадиником, рідною людиною, якої в житті так не вистачає. Наприклад: *А тато ще не раз озветься в сні, / На тихе моє «тату» озветься, «Я чую, сину», – тихне біля серця – / Так білий сніг спада на білий сніг* /В. Гаптар «А тато ще не раз озветься в сні...» / . Через діалог поет передає відчуття присутності батька, ліричний суб'єкт ніби чує рідний голос, його лагідне звертання.

Своєрідний словесний образ батька створює В. Голобородько в поезії «Золоті глечики груш». Автор надзвичайно чуттєво передає життєву необхідність батька, який загинув на війні, для малого сина: *Груш натрусили з матір'ю у садку / і я набрав повну пазуху / маленьких золотих глечиків, / повних меду, / і поніс підбігцем у поле, / де батько пшеницю косив. <...> Підійшов, / Кличу батька – нема. / Я заглянув у пшеничне колосся – нема. / Я заглянув на дно дороги – нема і сліду. / Я заглянув під одежу дерева – нема. / Я спитав у жуки, / яка хотіла проковтнути сонце, – не бачила* /В. Голобородько/. У зачині вірша в підтексті функціонує символ *груша*, що позначає, з одного боку, світове древо – древо життя, а з другого, асоціюється, зокрема в замовляннях, із символами нищення, оскільки вона колюча [3:237].

Якщо наведений контекст співвідноситься із свідомістю малого хлопчика, то подальший – представляє ліричного суб'єкта, за яким постає доросла людина: *А батько у землі йще од війни: / його тіло стало землею. / Його груди орють навесні плугами. / Його ногами ходять трактори. / Його руками росте калина у лузі. / Його волоссям довшать стебла пшениці. / Його очима дзвенять кринички під деревами* / В. Голобородько «Золоті глечики груш»/. Предикативний центр *тіло стало землею* втілює метаморфозу, що частіше в поезії пов'язується зі словообразом *мати*.

Неодноразові звертання до батька, використані у своєрідному діалозі, в якому відсутні репліки другого співрозмовника – саме батька, надзвичайно експресивно передають потребу сина в спілкуванні з ним: *А я ж тебе, батьку, і не бачив навіть / тільки на збільшеній фотокартці*

у рушнику, / та хіба ж то ти?... От якби ти був удома та косив, / а я допомагав би тобі <...> /В. Голобородько «Золоті глечики груш»/.

Створені риторичні запитання відбивають життєву вагу батька, його природну необхідність для дитини, незалежно від її віку: *Хіба мій світ без тебе може бути?* /В. Калашник «Прощання»/; *Неповторна і смерть, а не те що життя. Тільки чому / Повторяється знову і знову безодня страшна?* /Л. Горlach «Два роки по батькові»/.

В аналізованих поезіях батько постає турботливим, його навіть із роками не полишають думки про долю дітей, їх благополуччя: *А тепер ми виросли, й повчилися. / І знайшли дорогу у життя. / Та чи ваші руки відпочили? Та чи серця стихлилось биття?* /М. Фененко «Батьку мій...»/.

У поезії Д. Павличка словообраз рідний батько зображується найвищим для сина мірилом людських чеснот, яких слід прагнути:

Усе життя я доростати буду
До мудрості твоєї й доброти,
До висоти твого важкого труду /Д. Павличко «Батько»/.

Батько змальовується в поезії як найрідніша людина, що може дати поради й накази своїм дітям для того, щоб їхнє життя було повноцінним. Т. Мельничук створює символічний за змістом контекст: *казав мені батько: човном сине море / до сонця схлюпни – / і в тобі заграє / велет весни* /Т. Мельничук «Казав мені батько...»/, – в якому поєднання символів *море* і *сонце* позначає життя, що йому відповідає метафоричний образ *велет весни*.

Уражаюча глибина словесної образності Т. Мельничука має в основі синтез міфологічного та індивідуально-авторського начал. Наприклад: *Тато померли / тепер приходять до нас / у полотняному вбранні / яке носять тільки Зірниці / і Зірковики / тато приходять з обличчям / позиченим у місяця / цоркають клямкою / пальцями тарбанять / у двері* /Т. Мельничук «Тато померли...»/.

Невимовна туга родини за батьком, складність життя без нього передається через лексеми, що називають предмети і явища зі спільною ознакою – формою кола: *Мама виходять до ганку: – Юрку, йди собі геть / я не пускаю / Тато ображено йдуть до криниці / за ними круглі сльози / сипляться / і котяться мов обручі / мов колеса / у небеса / Мама беруть вагу / і важать на терезах / життя і смерть* /Т. Мельничук «Тато померли...»/. За давніми віруваннями, «коло – символ єдності цілісності, безкінечності, завершеності» [1:263]. Отже, через символічний образ *круглі сльози*, що йдуть від родини й котяться *мов обручі, мов колеса* автор відображає нерозривний життєвий зв'язок із батьком.

Поезія про батька або присвячена йому вражає своєю щирістю, ліризмом, відвертістю почуттів. В індивідуально-авторських контекстах словообраз *батько* позначає рідну, близьку серцю людину, наділену

тими рисами, що найбільше цінуються в родині: він – захисник, трудівник, годувальник, порадник, вихователь дітей; той, хто підтримує і допомагає у скрутну хвилину; батько – ніжний, люблячий, турботливий, відданий сім'ї та справі, без нього в житті нелегко. Художня образність аналізованої поезії, яка втілює всі ці риси, має у своєму підґрунті семантику, характерну для лексеми *батько* як ціннісно-інформативного знака культури, що символічно позначає життя та його нескінченність.

Література

1. Войтович В. Українська міфологія / Войтович Валерій. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
3. Новикова М. Коментар / Марина Новикова // Українські замовляння. — К. : Дніпро, 1993. — С. 199—306.

Калашник Ю. Н.

Лингвокультурная константа *отец* и особенности ее образно-семантической реализации в художественных мирах современной украинской поэзии

В статье рассматривается семантика одноименного этносимвола, который составляет основу словообраза *отец* в современных поэтических контекстах разных авторов. Внимание сосредотачивается на анализе конкретных стилистических средств и приемов отражения определяющих черт отца прежде всего как родного, близкого сердцу человека, передачи его роли в обществе и в жизни своей семьи, в частности детей. Прослеживается тенденция к реализации глубинной семантики: словесный образ *отец* выступает символом жизни, ее бесконечности.

Ключевые слова: лингвокультурная константа, этнознак, словообраз, символ, контекст.

Kalashnyk Yu. I.

Linguocultural Constant *Father* and the Features of Its Figurative and Semantic Realization in the Artistic Worlds of Contemporary Ukrainian Poetry

In the article, the semantics of the corresponding ethnosymbol, which makes up the core of word-image *father*, is considered in contemporary poetic contexts by different authors. Attention is concentrated on the analysis of specific stylistic devices for reflection of father's key features mainly as a dear person who is near one's heart, of his role in society and family life, in particular in the life of his children. One can observe a trend to realization of deep semantic: word-image *father* is the symbol of life, of its eternity.

Key words: linguocultural constant, ethnosign, word-image, symbol, context.